

Značenje i prednost proučavanja židovske Biblije na biblijskom hebrejskom jeziku

Agnes E. DaDon*

dadonagi@gmail.com

Kotel DaDon**

kdadon@gmail.com

<https://doi.org/10.31192/np.17.2.9>

UDK: 26-24

811.411.16'02: 811.411.16'08]:81'25

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno: 1. travnja 2019.

Prihvaćeno: 16. svibnja 2019.

U članku autori analiziraju važnost proučavanja Starog zavjeta na izvornom jeziku, biblijskom hebrejskom. Prvi dio članka je općeniti uvod nakon kojega slijedi objašnjenje glavnih jezičnih razlika između biblijskog i modernog hebrejskog jezika kao jednog od čimbenika koji čak i rođenim Izraelcima dodatno otežavaju razumijevanje Biblije. Ovaj dio članka završava kratkim opisom prvog prijevoda Biblije na moderni hebrejski jezik te objašnjava svrhu takvog prijevoda koristeći se riječima prevoditelja i nakladnika. Središnji dio ovoga članka govori o pitanjima kao što su potreba prijevoda Biblije s biblijskog hebrejskog na moderni govorni hebrejski jezik te značenje Biblije i biblijskog teksta. Ovaj dio članka daje opći uvod u prevođenje, navodi argumente u korist i protiv prevođenja tekstova s biblijskog hebrejskog na moderni govorni hebrejski ili druge jezike. Na kraju, središnji dio članka bavi se i poteškoćama koje se pojavljuju prilikom prevođenja Biblije te donosi primjere najvećih prevoditeljskih nedoumica vezanih uz tekst. U ovom je kontekstu objašnjena i pozadina odluke o prevođenju Tore na aramejski jezik. Konačno, autori u zaključku donose preporuke za hrvatski školski kurikulum koje se temelje na vlastitim iskustvima roditelja i učitelja. U ovom se radu autori služe brojnim izvorima iz rabinske literature od talmudskih vremena, preko srednjega vijeka pa sve do modernog doba. Velik dio literature autori su po prvi put preveli na hrvatski jezik s hebrejskog i aramejskog.

Ključne riječi: Biblija, biblijski hebrejski, moderni hebrejski, prijevod.

* Agnes E. DaDon, lektorica hebrejskog jezika, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za judaistiku; Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb.

** Doc. dr. sc. Kotel DaDon, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za judaistiku; glavni rabin Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj; Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb.

Uvod

»67. *Hazarski kralj*: Je li hebrejski bolji od drugih jezika? Ne vidimo li jasno da postoje cjelovitiji i složeniji jezici od hebrejskog? 68. *Rabin*: Jezik je dijelio sudbinu svojih govornika, slabio je i nestajao s njima. Razmislimo li s povijesnog i logičkog gledišta, njegov izvorni oblik je najplemenitiji. Prema tradiciji, to je jezik kojim je Bog govorio s Adamom i Evom i kojim su njih dvoje međusobno razgovarali. Dokaz tome je izvođenje imena Adam od riječi *adāmā*, išā iz iš; ḥavā iz ḥaj; Kain iz *kāniti*; Šēt iz šāt, te Noa iz *jenaḥmēnū*. U prilog tome govore i dokazi iz Tore. Sve zajedno se može pratiti unatrag do Ebera (Noa i Adam). Hebrejski je bio jezik Ebera prema kojem je i nazvan עברית – hebrejski, jer nakon što su pomiješani jezici, upravo on ga je zadržao (nakon Ebera zadržao ga je Abraham). U Uru Kaldejskom Abraham je govorio aramejskim jezikom kojim su govorili Kaldejci, ali hebrejski je za njega imao osobito značenje jer je bio sveti jezik, dok se aramejskim služio svaki dan. Upravo zato je njegov sin Išmael aramejski jezik donio u arapske zemlje te su stoga aramejski, arapski i hebrejski slični jedan drugome po vokabularu, gramatici i oblicima...«¹

Ovaj članak istražuje važnost i prednost proučavanja Biblije² na biblijskom hebrejskom jeziku. Poticaj za pisanje članka bila je sve veća udaljenost između ljudi i Biblije. Upravo zbog toga mnogi u Izraelu i drugdje nastoje približiti Bibliju čitateljima služeći se svakodnevnim jezikom. Je li to ispravan način pristupanja problemu? Od vremena do vremena svjedoci smo pojave vjetrova modernizacije i u Hrvatskoj, ali i u drugim zemljama i na drugim jezicima, vjetrova koji donose zamisao o prijevodu Biblije sa staroga, visokorazvijenog i književnog jezika na svakodnevni jezik. Ova je pojava prirodna jer su jezici dinamični. Ipak, u kontekstu prijevoda Biblije, ona postavlja neka pitanja: Jesu li pri prevođenju sva sredstva opravdana budući da je svrha približavanje Biblije ljudima, uključujući i korištenje svakodnevnog jezika umjesto visokorazvijenog i književnog jezika kakvog ta knjiga zaslužuje? Ako se pokaže da je takav prijevod nužan, treba li ga i smije li ga koristiti samo šira javnost ili bi ga se moglo upotrijebiti i u obrazovnom sustavu?

U ovom članku nastojat ćemo ponuditi moguće odgovore na ova pitanja. Razmatrat ćemo pitanja prijevoda s biblijskog hebrejskog na moderni hebrejski jezik, a naglasak ćemo staviti na prvi takav prijevod. Ipak se neki od principa mogu primijeniti i na prijevod Biblije na druge moderne jezike, osobito prijevod Biblije na svakodnevni jezik. Razmotrit ćemo pitanje prijevoda općenito, a osobito problem prijevoda Biblije te razne nedoumice koje su s tim pitanjem povezane.

¹ Rabin Jehuda HALEVI, *Ha Kosari*, preveo, označio i uvod napisao Jehuda Even Šemuel, Tel-Aviv, Dvir Publishing House, ²1994, 85-86; s heb. prev. autori članka.

² Pri korištenju riječi *Biblija* u ovome članku autori govore isključivo o starozavjetnim spisima.

1. Morfologija biblijskog hebrejskog jezika

Govorni moderni izraelski hebrejski je jezik na kojega istovremeno utječu i biblijski hebrejski i mnogi drugi jezici kao što je jidiš te drugi europski jezici. Glavni je problem taj što mnogi Izraelci bez dugotrajne vježbe teško mogu razumjeti Bibliju, ne zato što je njihovo poznavanje hebrejskog jezika loše nego stoga što je Biblija pisana jezikom koji je većini postao gotovo strani jezik. Navest ćemo nekoliko ključnih razlika te ih popratiti primjerima iz kojih će biti vidljivo koliko se biblijski hebrejski jezik razlikuje od svojeg modernog sljednika.

U biblijskom hebrejskom nedjeljivi prijedlozi (אוֹתִיּוֹת הַשִּׁמּוּשׁ) i razni alijasi čine sastavni dio riječi dok su iste riječi u modernom hebrejskom jeziku zasebne riječi.

a) «ה' השאלה» – *He Hašeela* – Slovo ה' kao pitanje. Slovo ה' pojavljuje se na početku upitne rečenice na koju se može odgovoriti s »da« ili »ne«.

«וַיִּדְבַּר אֱלֹהִי לְאַמֶּר, כֹּה אָמַר ה', הֲרִצְחָתָּ, וְגַם-יִרְשָׁתָּ?»

»Ovako veli Gospod: Umorio si i još si naslijedio?« (1 Kr 21, 19).³

«וַיִּקְרָאוּ לְרֵבֶקָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ הֲתֵלְכִי עִם הָאִישׁ הַזֶּה וַתֹּאמֶר אֵלֶיהָ»

»Dozovu Rebeku pa je upitaju: 'Hoćeš li poći s ovim čovjekom?' Ona odgovori: 'Hoću.'« (Post 24, 58).⁴

«וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי שֹׁמֵר אָחִי אֲנִכִּי»

»Potom Gospod zapita Kajina: 'Gdje ti je brat Abel?' 'Ne znam', odgovori. 'Zar sam ja čuvar brata svoga?'« (Post 4, 9).⁵

«וַיֹּאמֶר לָהֶם הֲשָׁלוֹם לוֹ וַיֹּאמְרוּ שְׁלוֹם וְהָיָה רַחֵל בְּתוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן»

»'Je li zdravo?' – opet ih upita. 'Zdravo je, a evo mu dolazi kći Rahela sa stadom', odgovore« (Post 29, 6).

«וַיִּשְׁאַל לָהֶם לְשָׁלוֹם וַיֹּאמֶר הֲשָׁלוֹם אֲבִיכֶם הִזְקוּ אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם הֲעוֹדְנִי הִי»

»Upita ih on za zdravlje te će dalje: 'A je li dobro vaš stari otac o kome ste mi govorili? Je li još dobra zdravlja?'« (Post 43, 27).

«וַיֹּאמֶר יוֹאָב לְעַמְּשָׁא הֲשָׁלוֹם אַתָּה אָחִי וַתְּחַז יָד יָמִינִי יוֹאָב בְּזִקְנוֹ עַמְּשָׁא לָנֶשֶׁק לוֹ»

»Joab pozdravi Amasu: 'Jesi li mi dobro, brate?' I desnom rukom uhvati za bradu Amasu da ga poljubi« (2 Sam 20, 9).⁶

b) «ה' המגמה» – *He Hamagama* – Slovo ה' kao usmjeravajuće slovo: dodatak slovu ה' iza kojega na koncu riječi mora stajati samoglasnik *a* koji označava mjesto te daje značenje smjera, okretanja prema mjestu.

³ Preveli su autori jer niti jedan hrvatski prijevod to nije preveo kao pitanje.

⁴ Jure KAŠTELAN, Bonaventura DUDA (gl. ur.), *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2008, (dalje KS). U slučajevima kada taj prijevod koristi tetragram JHVH, autori ga zamjenjuju imenima Vječni, Gospodin, Svevišnji ili Gospod, jer u židovstvu nije dopušteno izgovarati Božje ime JHVH.

⁵ Vidi još primjera u: 1 Kr 22, 4; 2 Kr 3, 7; 2 Ljet 18, 3.

⁶ Vidi još primjera u: 1 Kr 2, 13; 2 Kr 4, 26; 5, 21; 9, 11; Zah 8, 12; Jer 33, 9; 2 Sam 18, 32.

הַרְמָתָה – u Ramu (1 Sam 1, 19; 2, 11; 7, 17; 8, 4; 15, 34; 16, 13)

סְדֹמָה – u Sodomu (Post 10, 19; 18, 22; 19, 1)

יְרוּשָׁלַיִם – u Jeruzalemu (2 Ljet 32, 9)

מִצְרַיִם – u Egiptu (Post 12, 10; 41, 53; 46, 3; Izl 1, 1; 4, 21; 37, 25; Br 14, 3; Pnz 26, 5)

צָפוֹן – na sjeveru (Još 18, 12; Ez 48, 1; 2 Ljet 4, 4)

מִזְרָח – na istoku (Br 2, 3; Još 20, 8; Izl 27, 13; 2 Ljet 4, 4; Pnz 4, 41; 1 Kr 7, 25)

יָגוֹן – na jugu (Izl 40, 24; Još 18, 13; 17, 9; 15, 1; 2 Ljet 4, 4; Zah 14, 4; Ez 47, 19; 48, 33; 1 Kr 7, 25)

מִעֶרֶב – na zapadu (1 Ljet 26, 30; 2 Lj 33, 14; 32, 30)

יָם – u moru (Post 28, 14; Ez 48, 2; Još 5, 1; 16, 3; 18, 12; Iz 11, 14; 26, 22; 2 Ljet 4, 4; Ez 46, 19; Dan 8, 4)

גֹּשֶׁן – u Gošenu (Post 46, 28-29)

c) Red riječi jezika Biblije obično se razlikuje od reda riječi u modernom hebrejskom jeziku. U Bibliji subjekt najčešće slijedi glagolski predikat što znači da prvo dolazi predikat, a onda subjekt dok je u modernom hebrejskom situacija obrnuta, prvo dolazi subjekt, a tek nakon toga predikat. –

«וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיִם... וַהֲיָה כִּי-יֵרְאוּ אֹתוֹ הַמִּצְרִיִּים...»

»Abram se spusti u Egipat (...) Kad te Egipćani vide« (Post 12, 10-12).

d) Riječi kojima započinje pripovijest: U mnogim rečenicama Biblije postoje uvodne riječi kao što su: **הִנֵּה, וַיְהִי, וַהֲיָה, אָכֵן** – I gle, tamo bijaše i tamo je doista bilo. Ove riječi nemaju sintaktičku funkciju unutar rečenice i nisu vezane ni uz jedan njezin dio nego obično predstavljaju uvod u rečenicu. Na primjer:

«וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְגֹרֶשׁ שָׁם כִּי-כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ. וַיְהִי פֶאֶשֶׁר הַקָּרִיב לְבֹא מִצְרַיִם וַיֹּאמֶר אֶל-שָׂרִי אִשְׁתּוֹ הִנֵּה-נָא יִדְעֹתִי כִּי אִשָּׁה יְפֹת-מַרְאֶה אֲתָּ. וַהֲיָה כִּי-יֵרְאוּ אֹתוֹ הַמִּצְרִיִּים וַאֲמָרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וַהֲרָגוּ אוֹתִי וְאֶתְּךָ יָחִיד.»

»Ali kad je zemljom zavládala glad, Abram se spusti u Egipat da ondje proboravi, jer je velika glad harala zemljom. Kad je bio na ulazu u Egipat, reče svojoj ženi Saraji: 'Znam da si lijepa žena. Kad te Egipćani vide, reći će: 'To je njegova žena', i mene će ubiti, a tebe na životu ostaviti.« (Post 12, 10-12).

2. Gramatika i sintaksa biblijskog hebrejskog jezika

2.1. Red riječi u rečenici

Red riječi u rečenici bitno se razlikuje u biblijskom hebrejskom i u modernom hebrejskom, na primjer:

a) Rečenica koja započinje s direktnim objektom nije uobičajena u modernom hebrejskom, ali vrlo je česta u biblijskom hebrejskom:

«אָבן, מָאָסוּ הַבּוֹנִים-הֵי־הָהָא, לְרָאשׁ פָּנָה.»

»Kamen što ga odbaciše graditelji, postade kamen zaglavni« (Ps 118, 22).

b) Takve se rečenice mogu pogrešno shvatiti kao što je vidljivo iz idućeg primjera:

«אֲבָנִים, שֶׁחָקוּ מֵי־»

»k'o što voda kamen s vremenom istroši« (Job 14, 19).

Ova rečenica u modernom hebrejskom ima upravo suprotno značenje: »k'o što kamen s vremenom istroši vodu«.

2.2. Brojevi

Brojanje je obrnuto i slijedi od manjeg prema većem. Brojeve ćemo prevesti na hrvatski jezik onako kako su pisani na biblijskom hebrejskom, a ne onako kako ih navode svi hrvatski prijevodi i to zato da pokažemo razliku:

«וַיְהִי, כֹּל-יָמֵי מְתוּשָׁלַח, תִּשְׁעֵי וּשְׁבַעִים שָׁנָה, וְתִשְׁעֵי מֵאוֹת שָׁנָה; וַיָּמָת. – 969»

»Metušalah poživje u svemu devet i šezdeset godina i devet stotina godina. Potom umrije« (Post 5, 27).

«וַיְהִי, כֹּל-יָמֵי-לָמֶךְ, שִׁבְעֵי וּשְׁבַעִים שָׁנָה, וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה; וַיָּמָת. – 777»

»Lamek poživje u svemu sedam i sedamdeset godina i sedam stotina godina. Potom umrije« (Post 5, 31).

«פְּקָדֵיהֶם, לְמִטָּה יְהוּדָה--אַרְבָּעָה וּשְׁבַעִים אֱלֶּה, וְיֹשֵׁב מֵאוֹת – 74.600»

»Popisanih od Judina plemena bilo je četiri i sedamdeset tisuće i šest stotina« (Br 1, 27).

«וַיְהִי, כֹּל-יָמֵי מַהֲלָלֵל, חָמֵשׁ וּתְשַׁעִים שָׁנָה, וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה; וַיָּמָת. – 598»

»Mahalalel poživje u svemu pet i devedeset godina i osam stotina godina. Potom umrije« (Post 5, 17).

2.3. Uporaba jednine za množinu ili miješanje jednine i množine u istoj rečenici:

«רֵאָה, אֲנֹכִי נָתַן לְפָנֶיכֶם--הַיּוֹם: בְּרָכָה, וּקְלָלָה.»

»Gledaj!⁷ Nudim vam danas blagoslov i prokletstvo« (Pnz 11, 26).

«וַיֵּצֵא סִיחֹן לְקִרְיָתוֹ וְהָיָה נָכַל-עֲמֹן, לְמַלְחָמָה--וְהָיָה ה' אֱלֹהֵינוּ, לְפָנֵינוּ; וַיָּבֶן אֹתוֹ וְאֶת-

בָּנוּ, וְאֶת-כָּל-עֲמֹן: וַיִּלְכְּדוּ אֶת-כָּל-עָרָיו, בְּעֵת הַהִוא, וַיַּחַרְבּוּ אֶת-כָּל-עִיר מְתָם, וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף: לֹא

הִשְׁאָרְנוּ, שְׂרִידָה. רַק הַבְּהֵמָה, בְּזִזְנוּ לָנוּ, וַיִּשְׁלַל הָעָרִים, אֲשֶׁר לְבָדְנוּ. »

⁷ U prijevodu stoji »gledajte«, no točan prijevod bio bi u jednini i imperativu – »gledaj«!

»Kod Jahasa presrete nas Sihon. Navali on i sav njegov narod. Ali Svevišnji, Bog naš, predade nam ga, tako da potukosmo njega, njegove sinove i sav njegov narod. Tada osvojismo sve njegove gradove i prokletstvom udarismo sve gradove s ljudima, ženama i djecom, ništa ne štedeći, izuzev stoke, koju uzemosmo kao plijen, skupa s plijenom iz gradova što smo ih osvojili« (Pnz 2, 32-35).

«וַיָּקֵחַ חֶזְקִיָּהוּ אֶת-הַסִּפְּרִים מִיַּד הַמַּלְאָכִים, וַיִּקְרָאֵהוּ»

»Ezekija primi pismo iz ruke poslanikove i pročit ga« (Iz 37, 14).

2.4. Glagol koji prethodi dvama subjektima slijedi rod i broj prvoga subjekta:

«וְהִיטִי, אֲנִי וּבְנֵי שְׁלֹמֹה--הַטָּאִים»

»ja i moj sin Salomon bit ćemo krivci« (1 Kr 1, 21).

«וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה .. וַיֹּאמְרוּ»

»A Mirjam i Aron uzeše rogoboriti protiv Mojsija... jer bijaše uzeo za ženu jednu Kušanku« (Br 12, 1).

«לְמַעַן יָנוּחַ, שׁוֹרֵף וְחַמְרָף»

»da ti otpočine vol i magarac i da odahne sin tvoje sluškinje i pridošlica« (Izl 23, 12).

«וַיָּמָת נָדָב וַאֲבִיהוּא לְפָנֵי יְהוָה... וַיָּכְהוּ אֶלְעָזָר וְאַיִתָּמָר, עַל-פָּנֵי אֶהֱרֹן אֲבִיהֶם.»

»Ali Nadab i Abihu umriješe pred Svevišnjim... Eleazar i Itamar služili kao svećenici u nazočnosti svoga oca Arona« (Br 3, 4).

«הוּא אֶהֱרֹן, וּמִשְׁחָה--אֲשֶׁר אָמַר יְהוָה, לָהֶם, הוֹצִיאוּ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, עַל-צִבְאָתָם»

»To je onaj Aron i Mojsije kojima je Svevišnji zapovjedio da izvedu Izraelce iz Egipta po njihovim četama« (Izl 6, 26).

«וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה, וְאַהֲרֹן--כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֹתָם, כֹּן עָשׂוּ.»

»Mojsije i Aron poslušashe: kako im je Svevišnji naredio, upravo tako učiniše« (Izl 7, 6).

2.5. Ponavljanje pojedinih riječi

Biblijski hebrejski često se služi uzastopnim ponavljanjem pojedinih riječi u različite svrhe:

a) da bi označio rutinu: †

«וַיֵּרָא בְלָעָם כִּי טוֹב בְּעֵינֵי ה' לְבָרֵךְ אֶת יִשְׂרָאֵל וְלֹא הָלַךְ כִּפְעָם בְּפִעָם לְקִרְאת נְחֹשִׁים וַיָּשֶׁת אֵל הַמִּדְבָּר כְּנִיּוֹ»

»Kad opazi Bileam da je Svevišnjem drago što on blagoslivlja Izraela, ne htjede više ni ići kao prije u potragu za znamenjima, nego se licem okrenu prema pustari« (Br 24, 1).

« וַתֹּאמֶר, פְּלִשְׁתִּים עָלֶיךָ שְׁמִשְׁחוּ; וַיִּקְזוּ מִשְׁחָתוֹ, וַיֹּאמְרוּ אֵצָא כִּפְעָם בְּפִעָם, וְהָיָה לֹא יָדַע, כִּי ה' סָר מֵעָלָיו»

»Kad ona povika: 'Samsone, eto Filistejaca na te!', on se probudi i pomisli: 'Izvući ću se kao i uvijek i oslobodit ću se.' Ali nije znao da se Svevišnji od njega okrenuo« (Suci 16, 20).

«וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַתִּצְלַח רוּחַ אֱלֹהִים רָעָה אֶל שָׁאוּל וַיִּתְנַבֵּא כְתוּף הַבַּיִת וַיָּדוּד מִנֶּגֶד בְּיָדוֹ כַּיּוֹם בְּיָוִם
וַהֲתַנִּית בְּיַד שָׁאוּל.»⁸

»Sutradan zao duh Božji napade Šaula, tako da je bjesnio po kući. David je rukom udarao u harfu kao drugih dana, a Šaul je u ruci imao koplje« (1 Sam 18, 10).

b) da bi nešto naglasio:

«וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כָּס יְהוָה מִלְחָמָה לֵּה' בַּעֲמֶלֶק מִדָּר דָּר.»

»Jer', reče, 'Stijeg Svevišnjega u ruku! Svevišnjeg je boj protiv Amalečana od naraštaja do naraštaja!'« (Izl 17, 16)

«כִּי יִתְּנִים וְיִתְּנִים הָמָּה לִי מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל»

»Jer oni su između Izraelaca meni potpuno darovani« (Br 8, 16).

«וַיֹּאמֶר עֲשׂוּ אֶל יַעֲקֹב הַלְעִיטֵנִי נָא מִן הָאֵדָם הָאֵדָם הַזֶּה כִּי עָנָה אֲנִי עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֵדָוִם.»

»Reče Ezav Jakovu: 'Daj mi toga crvenog variva da pojedem jer sam izgladnio.' Stoga mu je ime Edom« (Post 25, 30).

«אִם-עֲנָה תַעֲנֶה, אֲתוֹ--כִּי אִם-צָעֵק יִצְעַק אֵלַי, שְׁמַע אֲשַׁמְעֶה עֲקָתוֹ»

»Ako ih ucviliš i oni zavape k meni, sigurno ću njihove vapaje uslišati« (Izl 22, 22).

«גָּד אֲדוֹד יִגְדִּלְנֻוּ וְהוּא יִגְדַּע עֲקֵב.»

»Gada će pljačkat' razbojnici, pljačkom će im za petama biti« (Post 49, 19).

"לְיִצְחָק וְיַצְחָקִים"

»dovijeka« (Iz 34, 10).

"וְנִפְלָה וְנִפְלָה כָּכָל"

»Pade, pade Babilon!« (Iz 21, 9).

2.6. «ל' – Konsekutivni vav – ' – kada se ovo slovo pojavi ispred glagola njegovo značenje pretvara budućnost u prošlost:

«וַיִּסְעוּ מִרְפִּידִים, וַיָּבֹאוּ מִדְּבַר סִינַי, וַיִּחַנּוּ, בְּמִדְבָּר; וַיִּחַן-שָׁם יִשְׂרָאֵל, נֹגֵד הָהָר. ג וּמִשָּׁה עָלָה, אֶל-הָאֱלֹהִים; וַיִּקְרָא אֵלָיו ה', מִן-הָהָר לֵאמֹר, כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב, וַתִּגִּיד לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל. ד אַתֶּם רְאִיתֶם, אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם; וַאֲשָׁא אֶתְכֶם עַל-בְּנֵי נְשָׁרִים, וַאֲבֵא אֶתְכֶם אֵלַי. ה וַעֲתָה, אִם-שָׁמַעַתְּ שָׁמְעוּ בְּקִלִּי, וּשְׁמַרְתֶּם, אֶת-בְּרִיתִי--וַיְהִיֶּתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל-הָעַמִּים, כִּי-לִי כָל-הָאֶרֶץ.» (5-2, 91 Izl)

»Idući od Refidima, dođu u Sinajsku pustinju i utabore se u pustinji. Postave Izraelci tabor tu pred brdom, a Mojsije se popne k Bogu. Svevišnji ga zovne s brda pa mu rekne: 'Ovako kaži domu Jakovljevu, proglasi djeci Izraelovoj: Vi ste vidjeli što sam učinio Egipćanima; kako sam vas nosio na orlovskim krilima i k sebi vas doveo. Stoga, budete li mi se vjerno pokoravali i držali moj Savez, vi ćete mi biti predraga svojina mimo sve narode – ta moj je sav svijet!'« (Izl 15, 22).

⁸ Vidi još u: 1 Sam 3, 10; 20, 25; Suci 20, 30.

«יִסַּע מֹשֶׁה אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּם סוּף לְיַצְאוֹ אֶל מִדְבַּר שׁוּר וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא מָצְאוּ מַיִם»
 »Pokrene Mojsije Izraelce od Crvenog mora i pođu na put kroz pustinju Šur. Tri su dana putovali pustinjom, a vode nisu našli« (Post 22, 8).

«וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־הָיִים יְרָאָה לֹא הִשָּׁה לְעֵלָּה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו»
 »Bog će već providjeti janje za žrtvu paljenicu, sine moj!« – odgovori Abraham.
 I nastave put.«

2.7. Sažeti jezik

Općenito govoreći, jezik Biblije vrlo je sažet u usporedbi s modernim hebrejskim jezikom. Postoji jasna sklonost korištenju veznika kao dijelova imenice ili predikata, a ne kao posebne riječi (što je uobičajeno u modernom hebrejskom), na primjer:

" וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־עַבְדּוֹ יְקֹנָן בֵּיתוֹ ... שִׁים־נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי " (Post 24, 2)
 »Abraham prozbori svome najstarijem sluzi u kući, pod čijom je upravom bilo sve njegovo: 'Stavi svoju ruku pod moje stegno.'«

אֶעֱשֶׂה, אַבְרָהָם, אֶרְאֶה. מְכַרְכִּיד וּמַקְלִיד
 (Učinit ću te, blagoslivljat ću te, pokazat ću ti, one koji te budu blagoslivljali, oni koji te budu kleli)

Umjesto:
 (אעשה אותך, אברך אותך, אראה לך, המברכים אותך, המקללים אותך)

2.8. Opće razlike

Mnogo je drugih razlika između jezične braće povezane stilom i drugim dijelovima jezika: kao što je ozbiljan manjak veznih slova među riječima ili, u području fonologije, kada se neka slova hebrejskog uopće ne izgovaraju (ח, ע) ili se izgovaraju slično (ט, ח' ili ק', כ'). Stoga je jasno da postoje bitne razlike te je razumijevanje biblijskog hebrejskog teško ili gotovo nemoguće bez primjerene pripreme i učenja.

3. Prvi prijevod Biblije na moderni hebrejski jezik

Prije otprilike deset godina u Izraelu je objavljen prijevod Biblije na moderni hebrejski jezik.⁹ To je prvi objavljeni prijevod Biblije s biblijskog hebrejskog na moderni hebrejski jezik. Glavna svrha ovoga projekta bila je, prema riječima prevoditelja, približiti izraelskoj javnosti Knjigu nad knjigama. U uvodu prevoditelj je napisao:

⁹ Avraham Ahuvia, Tanah RAM, Even-Yehuda, Rehesh, 2008. Prevoditelj je Avraham Ahuvia, učitelj i proučavatelj Biblije koji je napisao mnoštvo članaka o izučavanju Biblije te predavao o temi Biblije u školi i na izraelskom nacionalnom radiju.

»Iako je biblijski jezik izuzetno značajan za tekst Biblije ne smije se zanemariti važnost same poruke teksta. A, budući da je biblijski jezik danas težak mnogim govornicima modernog hebrejskog jezika, ta poruka do njih ne dopire te je tako Biblija za njih zatvorena knjiga. Biblijski jezik razlikuje se od hebrejskog jezika kojim se danas govori u javnosti. Postoji mnoštvo izraza koji su današnjim govornicima hebrejskog nerazumljivi ili čije se današnje značenje razlikuje od negdašnjega: uporaba glagolskih vremena je drugačija, biblijski stil je stran, ponekad i čudan, dok se ideje u Knjizi mogu učiniti dalekima i nezamislivima (...). Vjerujem da preslika arhaičnog hebrejskog jezika Biblije na moderan, suvremeni hebrejski jezik može pomoći učiteljima da u svojim učenicima probude ljubav prema Bibliji te da će tako Biblija postati bliska čitatelju, bez obzira je li riječ o djetetu, muškarcu ili ženi. (...) Pri prevođenju nisam kopirao biblijski tekst u njegovu izvornom obliku nego sam u prijevod unio njegov sadržaj.«¹⁰

U uvodu je i izdavač je napisao nešto slično.¹¹ Kako vidimo, njihova namjera je bila učiniti Bibliju pristupačnom i bliskom svima. Naravno, ovaj je prijevod bio namijenjen učenicima sekularnih škola¹² te ljudima koji možda uživaju u proučavanju Biblije, ali imaju poteškoća s čitanjem i razumijevanjem biblijskog teksta.

Oblikovanje Biblije je također osobito: svaka stranica podijeljena je na dva stupca; u desnom stupcu navodi se izvorni biblijski tekst, a u lijevom njegov prijevod na moderni hebrejski, stih uz stih. U prevedenom tekstu pojavljuju se točkice¹³, no izvorni biblijski tekst ne uključuje *teamim*.¹⁴ Drugi interpretativni korak jest podjela teksta na odjeljke pri čemu svaki ima naslov koji opisuje dominantnu temu.¹⁵

U svjetlu svega navedenog čini se da je prijevod Biblije na moderni hebrejski jezik značajan korak u poučavanju Biblije u Izraelu, korak koji će doprinijeti približavanju toj Knjizi nad knjigama. Ali, prijevod je postao vrlo kontroverzan. S jedne strane, postoje kritičari koji tvrde da je riječ o čistoj marketinškoj inicijativi namijenjenoj širokim masama. S druge strane, neki vjeruju da je riječ o revolucionarnom i hrabrom postupku od izuzetne nacionalne vrijednosti.

¹⁰ *Isto*, iz uvoda; s heb. prev. autori članka.

¹¹ Usp. *isto*.

¹² U lipnju 2008. godine objavljeno je 14 svezaka ovog prijevoda za učenike osnovnih i srednjih škola (do 10. razreda). Biblijska poglavlja odgovarala su biblijskom kurikulumu programu određenom za sustav državnog sekularnog obrazovanja. No, u lipnju 2010. godine Ministarstvo obrazovanja zabranilo je uporabu ovih svezaka u školama tvrdeći da je sama zamisao o prevođenju Biblije na moderni hebrejski skandalozna te da kvaliteta prijevoda nalikuje žargonu i da ponižava Bibliju (izjava Dore Halevi, savjetnice za pouku Biblije, mrežna stranica Ministarstva obrazovanja, 16. lipnja 2010.).

¹³ U ortografiji hebrejskog jezika vokalizacija riječi postiže se pomoću točkica – nikud (heb. נִקּוּד). Riječ je o sustavu diakritičkih znakova koji se koriste uglavnom da bi predstavljali samoglasnike ili da bi se razlikovali alternativni izgovori slova hebrejske abecede.

¹⁴ *Teamim* (jednina: *taam*, *taame Hamikra* = biblijski znakovi) – znakovi iznad i ispod slova u Bibliji, služe za pravilno čitanje i interpunkciju, te melodiju. Vidi još u Kotel DaDON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Zagreb, Profil, 2009, 488.

¹⁵ Izrazito podsjeća na metodu kojom se služi velik broj kršćanskih prijevoda.

4. Rasprava o potrebi prijevoda Biblije s biblijskog hebrejskog na govorni hebrejski jezik

Treba li židovstvu prijevod Biblije s biblijskog hebrejskog na govorni hebrejski? Ne postoji li stvarna opasnost da takav korak podilaženja publici dovede do zaborava biblijskog hebrejskog? Jednako tako, kada su drugi jezici u pitanju, je li prevođenje Biblije na govorni jezik pametno? I, bi li se oni koji proučavaju Bibliju trebali služiti svojim lokalnim jezikom ili bi je trebali proučavati na biblijskom hebrejskom?

Svi su prevoditelji uvjereni da je prijevod izvrsno rješenje za osobu koja inače Bibliju ne bi niti otvorila jer ima problema s razumijevanjem biblijskog hebrejskog te smatraju da će prijevod približiti Bibliju njezinu čitateljstvu. No, ne sprječava li takav prijevod one koji proučavaju Bibliju da dubinski upoznaju i njezin jezik i kulturu, ne potiče li to čak lijenost i neznanje? Osim toga, ne ponižavamo li time duhovni tekst?

S jedne strane, proučavanje Biblije može biti izuzetno složeno kako za izraelsko tako i za ne-izraelsko čitateljstvo jer se često događa da čitatelji nisu dorasli interpretaciji biblijskog teksta, ali stručnjaci za hebrejski jezik zabrinuti su zbog štete koju bi takvi prijevodi mogli učiniti poznavanju jezika.¹⁶ Osim toga, stručnjaci za proučavanje Biblije pribojavaju se da će studenti, bude li im se pružila mogućnost izbora čitanje Biblije na biblijskom ili modernom hebrejskom jeziku, odabrati čitanje na svakodnevnom, a ne na izvornom jeziku.¹⁷ Ne smijemo zaboraviti da je važnost Biblije, između ostaloga, i u jeziku. Biblija je izvor vokabulara hebrejskog jezika.¹⁸ Ako se Bibliju čita na jeziku koji je osiromašen i razvodnjen te više ne nudi izvorni veličanstven izričaj u kojemu je dio njezine snage, onda se odmičemo od izvornika, željeli mi to ili ne.

¹⁶ BAR ASHER MOSHE, Haivrit Hahadaša umorešet Hadorot, u: Shlomo IZREEL (ur.), *Medabrim Ivrit. Leheker Halašon hameduberet vahašanut halešonit be Israel*, Tel Aviv, Universitat Tel Aviv, 2002, 203-215; ZEEV BEN HAIM, Bemilhamta šel Lašon, Haakademia Lelašon Ivrit, Jeruzalem, 1992, 36-85.

¹⁷ Vidi: Menahem PERI u svojoj kolumni, (21.11.2010) http://www.newlibrary.co.il/page_894?c0=15936&bss53=13176 (16.01.2019).

¹⁸ Broj riječi u Bibliji iznosi oko 8000. Riječ je o relativno ograničenu vokabularu te je jasno da postoji mnogo riječi govornog i pisanog jezika biblijskog vremena koje nisu ušle u Bibliju. Biblijski rječnik, iako ograničen, najznačajniji je temelj vokabulara hebrejskog jezika: od otprilike 1000 najčešćih riječi modernog hebrejskog jezika, njih 800 potječu iz Biblije. Vidi: Gad Ben Ami Carfati, Ocar Hamilim šel Haivrit HaHadaša-Nituah Ocar Hamilim šel Haivrit HaHadaša lefi harevadim hahistorijim šel Halašon, u: M. GOSHEN GOTSHTTEIN, Š. MORAG, Š. KOGOT (ur.), *Šai Lehaim Rabin*, Jeruzalem, 1991, 311-336; Ora SCHWARZWALD, Škie Hamilon Halvrit Bejamenu. Hašpaat hamekorot, Lešonot Hajehudim ulešonot Haamim al Halvrit bat zmanenu, u: Balšanut Ivrit, 39 (Ramat Gan, 1995) 79-90.

4.1. O važnost Biblije i biblijskog teksta

Biblija se naziva Knjigom nad knjigama te takav naziv govori gotovo sve što o njoj trebamo znati. Bez sumnje, takav naziv ukazuje na izuzetno poštovanje prema toj knjizi. Za judeokršćansku civilizaciju Biblija je svakako najvažnija knjiga na svijetu. Stari zavjet je sveto pismo izraelskog naroda i samo postojanje judaizma uvjetovano je ovom knjigom. Upravo zbog nje, Židovi su prozvani »narodom Knjige«. U Bibliji je tajna postojanja i vječnosti izraelskog naroda. Sudbina naroda nalik je sudbini knjige. Izraelski je narod čuvao ovu knjigu tisućama godina, a zauzvrat, ona je obnovila ljubav prema tom narodu i održala ga na životu.

Jedno od obilježja Dana neovisnosti Države Izraela, kao modernog židovskog blagdana, jest natjecanje u poznavanju *Tanaha*,¹⁹ koje se svake godine od 1958. godine organizira u Jeruzalemu. U njemu sudjeluju stotine mladih Židova iz cijeloga svijeta koji pokazuju veliko znanje o židovskoj Knjizi nad knjigama. Dok neke države slave svoje dane neovisnosti vojnim paradama i vatrometima, u Izraelu to slave poznavanjem Biblije, Knjige nad knjigama židovskog naroda, iako je poznato da Izrael kao vojna sila ima velik arsenal oružja koje može izložiti.

Biblija ima različite dimenzije. Jedna od njezinih dimenzija je da u svim svojim dijelovima sadrži teološki i moralni korijen židovstva kao vjere i kao naroda. Biblija je narodu Izraela, a po njemu i ostatku svijeta, dala monoteizam, vrijednosti pravde i zakona, istine i dobrote, jednakosti naroda i nacija i vrhovnu vrijednost kojoj je čovječanstvo oduvijek težilo – vrijednost mira.

Biblija je primarni izvor našega znanja o stvaranju židovskoga naroda, njegove vjere, jezika i povezanosti s njihovom zemljom. Biblija je oduvijek bila i još uvijek jest nepresušan izvor nadahnuća, njezin su jezik i misao uključeni u brojna djela književnosti, umjetnosti i ljudske misli. Vrijednosti Biblije su vrijednosti naše civilizacije. Među najznačajnijim dostignućima koje Biblija ističe spomenimo samo zaštitu slabijih koja se izvodi iz »svetosti ljudskoga života«²⁰ stvorenog na sliku Božju:

¹⁹ Tanah (Židovska Biblija) – Tanah je kratica triju riječi: *Tora* (Mojsijevo Petoknjižje), *Neviim* (Proroci: sve proročke knjige, od Jošue do Malahije), *Ketuvim* (Spisi: od Davidovih psalama do Ljetopisa). Tanah ukupno sadrži dvadeset četiri svete knjige: Postanak, Izlazak, Levitski zakonik, Brojevi, Ponovljeni zakon, Jošua, Suci, Samuel, Kraljevi, Izaija, Jeremija, Ezekiel, Dvanaest proroka, Psalmi, Izreke, Job, Pjesma nad pjesmama, Tužaljke, Propovjednik, Estera, Daniel, Ezra, Nehemija, Ljetopisi. Kršćanska izdanja Starog zavjeta obuhvaćaju još neke knjige koje nisu dio židovskog kanona (npr. Tobija, Judita, Knjiga o Makabejcima, Knjiga Sirahova, Baruh).

²⁰ Vidi: Post 1, 26-27; Mišna Avot 3,14; *Babilonski Talmud* (dalje: BT), *Sanhedrin*, 74a, Bnei Brak, Vilnius – Machon Tevel, 1961, (dalje: Vilne): Psahim 25b (Steinsaltz): Joma 82B (Steinsaltz); Vidi i: Kotel DaDON, Duhovni otpor tijekom holokausta. Interpretacija izabranih primjera literature response, *Crkva u svijetu*, 51 (2016) 2, 203-234, 213-214; *isti*, Stav prema spašavanju života u židovskom zakonu. Milosrdni Samarijanac – ideal ili dužnost, moralna ili pravna obveza?, *Nova prisutnost*, 15 (2017) 3, 393-423, 406-411.

»Pridošlicu nemoj mučiti i ne ugnjetavaj ga, jer ste pridošlice bili u zemlji egiptaskoj! Ne načini bilo kojoj udovici ili siročetu trpnju! Ako mu učiniš da trpi, pa me on zazove, zasigurno ću čuti njegov glas. I naljutit ću se i pobit ću vas mačem i vaše će žene postati udovice, a sinovi siročad. Ako posuđiš novac mojem narodu, siromašnome u svome narodu, nemoj mu biti poput zajmodavca, ne naprti mu kamatu. Ako uzmeš u polog odjeću svoga bližnjeg, vrati mu je do zalaska sunca! Jer ona je njegov jedini pokrivač, pokrivalo za njegovu kožu u kojem će leći, pa ako me zazove, čut ću ga, jer sam milosrdan« (Izl 22, 20-26).

Druga je dimenzija Biblije da je to prva historiografska knjiga takve vrste: biblijske knjige sadrže povijest čovječanstva i povijest židovskoga naroda. Velika prošlost židovskoga naroda, njegove mnoge borbe, put od ropstva do slobode od vremena Abrahama i Mojsija do Ezre.

Sljedeća je dimenzija vezana uz poslanje židovskoga naroda da bude »kraljevstvo svećenikâ, narod svet«²¹ ili »svjetlost pucima«,²² hodeći putem Tore dok pred njim božanski moral svijetli poput svijeće i osvjetljava put da bi podigao Božju zastavu u svijetu.

Osobita dimenzija Biblije vezana je uz budućnost naroda. Biblija, osim što govori o slavnoj prošlosti židovskog naroda, govori i o njegovoj budućnosti, o okupljanju svih izgnanih i njihovu povratku u Izrael te to smatra nacionalnim pozivom. Biblija govori i o sveobuhvatnoj obnovi svijeta na kraju vremena prema vizijama proroka te je opisuje ovako: »U onaj će dan biti Gospod jedini Bog. Njegovo će ime jedino ime biti« (Zah 14, 9).²³ U te dane »zemlja će se ispuniti spoznajom Svevišnjeg kao što se vodom pune mora« (Iz 11, 9), to će biti dani kada će ljudi »mačeve prekovati u plugove, a koplja u srpove. Neće više narod dizat' mača protiv naroda nit' se više učit' ratovanju« (Iz 2, 4).

Nakon što je izraelski narod prognan iz svoje zemlje, gotovo dvije tisuće godina živio je bez temeljnih prava, sva njihova dobra bila su ograničena na ono što su mogli nositi u slučaju bijega ili progonstva. Na svim njihovim lutanjima uvijek ih je pratila Knjiga nad knjigama u kojoj su pronalazili utjehu, čežnju i nadu. Ova im je Knjiga davala duševnu snagu, vjeru i snažila njihovu nadu u budućnost. Ta je Knjiga bila izvor nadahnuća ideje o otkupljenju i povratku u Sion. Zahvaljujući toj Knjizi duh naroda nije bio slomljen usprkos mnogobrojnim i raznovrsnim problemima s kojima su se suočavali tijekom izgnanstva. Po povratku u domovinu, narod je glasno i ponosno izjavio:

»Zemlja Izrael domovina je židovskog naroda. Ovdje je oblikovan njegov duhovni, vjerski i politički identitet, ovdje je taj narod po prvi put stvorio državu, kulturne vrednote od nacionalnog i univerzalnog značenja te svijetu darovao vječnu Knjigu nad knjigama... Država Izrael temeljit će se na slobodi, pravdi i miru, kako su to zamislili proroci Izraela.«²⁴

²¹ Vidi: Izl 19, 6.

²² Vidi: Iz 42, 6-7 i 49, 6.

²³ Prijevod Ivana Ev. Šarića, a u prijevodu KS ova rečenica uopće nije prevedena.

²⁴ Deklaracija o utemeljenju Države Izrael – 1948; s heb. prev. autori članka.

Moramo naglasiti da za ljude koji žive u Svetoj zemlji Biblija ima i dodatno, posebno, vrlo praktično značenje. Oni Bibliju osjećaju svojim očima, rukama i nogama dok hodaju zemljom i udišu je zajedno sa zrakom na svakom uglu. Oni vide mjesta o kojima Biblija govori, o kojima pripovijedaju priče patrijarha – progon u Egipat, ratovi kraljeva u Svetoj zemlji, na primjer, Dolina Ella nedaleko Bet Šemeša, gdje se David borio i ubio Golijata Filistejca. Ta priča za čitatelja Biblije koji živi daleko od Izraela ima samo imaginarne aspekte.

4.2. *Općenito o prevođenju*

Prevođenje je djelatnost od velike važnosti za svako civilizirano društvo, prirodna i blagoslovljena djelatnost. To je postupak koji nas je uvijek pratio u gotovo svakom području života. Bogata aktivnost književnog prevođenja, s jedne strane, ili oskudna takva aktivnost, s druge strane, važan su pokazatelj intelektualnog nivoa društva svake zemlje. U stvari, teško je zamisliti bilo kakvu djelatnost na nacionalnoj razini bez prevođenja. To je svakako još istinitije kada je u pitanju međunarodna razina. Krenemo li od sitnih i banalnih, ali ipak vrlo značajnih stvari kao što je uvoz različitih dobara iz mnogih zemalja, susrećemo se s potrebom prevođenja deklaracije. Ista se potreba za prenošenjem informacija pojavljuje i u diplomatskim i u literarnim djelatnostima. Iako živimo u vremenu globalizacije, svaka država ulaže mnogo sredstava ne bi li očuvala neke svoje osobitosti. I u Europskoj uniji postoji niz službenih jezika što, usprkos silnim troškovima prijevoda u raznim institucijama Unije, govori o izuzetnoj važnosti jezika za svaku pojedinu zemlju. Jezik je jedna od osobina koje definiraju neovisno društvo, jezik je sredstvo očuvanja jedinstvenosti svakoga društva posebno.

Židovski mudraci poučavaju da je jedna od stvari koja je očuvala izraelski narod od asimilacije u Egiptu te osnažila njihov židovski identitet i konačno ih dovela do otkupljenja, bio upravo jezik koji su i dalje nastavljali koristiti.²⁵

Pokret prosvjetljenja (Haskala),²⁶ stvorio je temelj za oživljavanje hebrejskog jezika jer su mnogi pisci pisali i objavljivali svoja djela na hebrejskom jeziku. Činjenica da je pokret Haskala inzistirao na uporabi hebrejskog jezika govori o nacionalnom elementu njihove djelatnosti koja je uslijedila poslije nacionalnog buđenja u Europi početkom 19. stoljeća. Pisanje na hebrejskom uvelike je doprinijelo obnovi hebrejskog jezika, iako treba spomenuti da je hebrejski jezik Haskale svojim vokabularom i stilom bio bliži rabinskom i biblijskom hebrej-

²⁵ Midraš Šir Haširim Raba 4,24 (Jeruzalem – reprint izdanja iz Vilnusa, 1878.); vidi još u Bamidbar Raba 13,19 (Jeruzalem – reprint izdanja iz Vilnusa, 1878.) i Midraš Tehilim 114. (Buber, Vilnius, 1891.); vidi još u Mehilta derabi Jišmael (Horowitz-Rabin, 1970), Masehta Pasha, 5, 14-18.

²⁶ Haskala, židovski pokret prosvjetljenja – bio je židovski intelektualni pokret u središnjoj i istočnoj Europi koji je započeo potkraj 18. stoljeća, a potrajao sve do kraja 19. stoljeća.

skom jeziku. Koncem 19. stoljeća Eliezer Ben-Yehuda je započeo period obnove modernog hebrejskog jezika u Izraelu.

Prijevod je inherentno problematičan zbog mnogih razlika koje nužno postoje između izvorišnog i ciljnog jezika, a koje mogu dovesti do pogrešaka u prevodenju. Osim toga, pojavljuje se i problem sklonosti prevoditelja da interpretira, a ne prevodi, što može uzrokovati probleme s kojima smo se i na drugim mjestima susreli.²⁷ Upravo je to izvor talijanske uzrečice: *traduttore tradittore* – prevoditelj je izdajnik.

U procesu prevodenja izvor se premješta iz jedne kulture u drugu i, naravno, prijevod može dovesti do različitog razumijevanja značenja izvora. Ponekad se prijevod radi na temelju drugog prijevoda, a ne prema izvorniku zbog toga što sam prevoditelj ima problema s razumijevanjem jezika izvornika.²⁸ Problem je još veći kada je riječ o paralelnim riječima jer u jeziku, u biti, ne postoje dvije riječi s identičnim značenjem. Preklapanje u značenju je obično samo djelomično između riječi u izvorišnom jeziku i odgovarajuće riječi u ciljnom jeziku, što znači da jezik prijevoda nikada neće u potpunosti moći izraziti značenje izvorišnog jezika.

4.3. Prednosti prijevoda na govorni jezik

a) Iako se mnogi hvale poznavanjem Biblije, ipak nije svima jednako bliska, a to uključuje i mnogo Izraelaca. Ljudima koji ne govore hebrejski izuzetno je teško, gotovo nemoguće proučavati biblijski hebrejski i njima je prijevod nužan. Nažalost, čak i vrlo obrazovani ljudi čiji je materinji jezik hebrejski, ustručavaju se otvoriti Bibliju jer ju je teško razumjeti te se, umjesto toga, okreću drugim knjigama. Općenito govoreći, čitati tekst koji zahtijeva interpretaciju ili rječnik, može biti jako zamorno te može mnoge navesti da odustanu od takvog pothvata. Pristup Bibliji koja je prevedena na govorni hebrejski znatno je jednostavniji.

b) Ponekad se ljudi odlučuju čitati Bibliju u prijevodu na strani jezik zbog poteškoća s razumijevanjem biblijskog hebrejskog. Ako se već okreću stranom jeziku, onda bi Izraelcima bilo preporučljivo odabrati prijevod na govorni moderni hebrejski jezik.

²⁷ Vezano uz problem biblijskog prevodenja vidi: Kotel DaDON, Pisana i Usmena Tora. Može li jedna bez druge?, *Nova prisutnost*, 10 (2012) 3, 419-442, bilj. 56 i 86; *isti*, Umjetna oplodnja u židovstvu, *Nova prisutnost*, 12 (2014) 1, 67-90, 86 bil. 97; *isti*, Odnos poslodavca i zaposlenika u židovskom pravu, *Nova prisutnost*, 13 (2015) 3, 301-317, bilj. 14, 37; A. E. DaDON, K. DaDON, Salomonova presuda – jezična analiza i interpretacija (1 Kr 3, 16-28), *Nova prisutnost*, 15 (2017) 1, 47-64, bilj. 14, 20, 21, 24, 33; Kotel DaDON, Stav prema spašavanju života u židovskom zakonu. Milosrdni Samarijanac – ideal ili dužnost, moralna ili pravna obveza?, *Nova prisutnost*, 15 (2017) 3, 393-423, bilj. 3 i na drugim mjestima.

²⁸ Vidi: Kotel DaDON, Biblijska kazna. Oko za oko (Izl 21, 22-25; Lev 24, 17-22; Pnz 19, 16-21), odmazda ili naknada štete?, *Obnovljeni život*, 67 (2012) 4, 437-457, 444-445, 447 bilj. 26, 456-457.

c) Kao što smo pokazali, moderni govorni hebrejski jezik danas je toliko udaljen od biblijskog hebrejskog da bi ga se gotovo moglo smatrati »drugim jezikom«. Stoga je i jezik Biblije nalik na strani jezik koji je nužno prevoditi.²⁹

d) Prijevod Biblije trebao bi približiti javnosti Knjigu nad knjigama, a da bi u tome uspio Biblija mora biti prevedena na današnji jezik.

4.4. Argumenti protiv prevođenja na govorni jezik

a) Svaki izvorni tekst gubi na ljepoti u prijevodu, osobito je to istina kada je riječ o prijevodu s biblijskog jezika na govorni jezik. Prozni jezik ne može se mjeriti s uzvišenim stilom izvornika te samo prenosi poruku izvornog teksta. Jezik Biblije i njegov stil su ključna komponenta svetoga teksta. Za Židove, to je temelj hebrejske kulture. Velike dijelovi Biblije čini poezija koja je u svakom pogledu uzvišena, a nadomještanje takvog jezika drugim, čin je koji se kosi s kulturom.

b) Poznavanje Biblije među Židovima općenito, a osobito među Izraelcima, bilo je temeljitije početkom prošloga stoljeća nego što je danas. No, govorni hebrejski toga vremena, kao i danas, bio je znatno drugačiji od jezika Biblije. To pokazuje da udaljenost Izraelaca od Biblije nije uzrokovana razlikama u jeziku nego problemom biblijskih studija. Doista, jezici se mijenjaju tijekom vremena, ali prihvaćanje modernog hebrejskog kao zamjene za biblijski hebrejski je jednostavno pogrešno. To je krivi pristup problemu kojim se ignorira činjenica da možemo utjecati na lingvističku stvarnost baš kao što su to činili Eliezer Ben Yehuda³⁰ i njegovi prijatelji koji su oživjeli hebrejski jezik uz znatno manje pomagala i financijske pomoći nego što je nama danas dostupno.

c) Svakim se prijevodom dodatno udaljavamo od izvornika, u ovome slučaju od klasične biblijske interpretacije. Iako se interpretacijom može objasniti mnoštvo sadržajnih problema, njome se također može pojasniti i mnogo vokabularnih i gramatičkih nejasnoća. Oni koji proučavaju Bibliju neće se potruditi pročitati originalni tekst ako se pored njega nalazi prijevod.

d) Izbjegavanje proučavanja biblijskog hebrejskog dovest će do nemogućnosti razumijevanja ne samo rabinske i klasične židovske književnosti nego čak i književnosti na modernom hebrejskom jeziku jer se većina dobro poznatih pisaca obilato služi Biblijom.

e) Ako govorimo o proučavanju Biblije na sveučilišnoj razini, to se mora činiti u zajedništvu s izučavanjem biblijskog hebrejskog jezika jer je jezik ključ i prolaz kojim se ulazi u prelijepu palaču Biblije. On nam služi da bismo mogli proučiti

²⁹ U akademskim filološkim i lingvističkim krugovima hebrejski jezik se doista dijeli na dva jezika – moderni i biblijski hebrejski jezik.

³⁰ Eliezer Ben-Yehuda (1858-1922) – Židov porijeklom iz Litve, leksikograf hebrejskog jezika i urednik novina. Bio je duhovni pokretač oživljavanja suvremenog hebrejskog jezika.

sve prostorije i razine palače, uključujući i njezine skrivene dijelove. Bez originalnog jezika čitatelj prijevoda Biblije moći će uživati samo u izvanjskoj ljepoti palače, u onome što je vidljivo s ulice.

4.5. Neke poteškoće u prevođenju Biblije

Mnoštvo je djela prevedeno na različite jezike, ali niti jedno od njih nije ni slično Bibliji. Prijevodi Biblije ponekad se suočavaju s vrlo ozbiljnim problemima. Prevođenje svetih tekstova oduvijek se smatralo posebnom granom prevođenja, a glavni razlog takvom vjerovanju potječe iz uvjerenja da je Biblija riječ Božja te da se, kao takva, ne može ispravno prevesti nekim drugim riječima. Sam pokušaj prevođenja riječi Božje u sebi nosi mogućnost povrede Riječi, kako kažu mudraci: »Rabi Juda je rekao: 'Ako se stih prevede doslovno,³¹ prevoditelj je lažac; ako mu se nešto doda, onda je bogohulnik i klevetnik.'³²

Proroci su govorili u ime Božje, a i druge knjige Tore nastale su uz pomoć Svetoga Duha. Stoga se i rad *Sofera Stama*³³, koji kopira svitke Tore, mezuze³⁴ i tefiline,³⁵ smatra svetim i odgovornim jer je biblijski tekst svet. Jedna pogreška u jednome slovu narušava svetost knjige i čini je neprihvatljivom za korištenje u sinagogi. Stoga su i mudraci upozorili pisare da budu oprezni u svojem radu i od njih zahtijevali:

»Kada sam bio učenik rabina Akive, običavao sam u tintu stavljati vitriol, a on mi nije rekao ništa [protiv toga], ali kada sam poslije toga došao rabinu Išmaelu, on mi je rekao: 'Sine moj, koje je tvoje zanimanje?' Odgovorio sam: 'Ja sam pisar', a on mi je rekao: 'Budi pažljiv u svojem poslu jer je tvoje zvanje sveto; ako bi slučajno propustio ili dodao jedno jedino slovo, uništio bi cijeli svemir.'³⁶

Većina prijevoda Biblije kršćanskog je podrijetla jer je kršćanstvo samo sebe doživljavalo kao univerzalnu religiju te je Bibliju prevodilo da bi se proširilo svijetom. Istodobno, židovstvo je oduvijek bilo ekskluzivna religija koja ne prozelitizira. Upravo suprotno, svaki onaj koji stane pred vrata židovstva morao

³¹ Ovo se ne odnosi ni na jedan prihvaćeni prijevod jer je čitanje rabinskih prijevoda na aramejskom (vidi dalje) u sinagogi paralelno s čitanjem Tore na hebrejskom bilo uobičajeno u talmudska vremena.

³² Vidi: BT Kidušin 49a (Vilne); s aram. prev. autori članka.

³³ *Sofer stam* – stručni i ovlaštenu pisar knjiga Tore, tefilina i mezuzi koje se ispisuju asirskim pismom, perom i tintom na pergameni (v. još u DaDon, *Židovstvo...*, 156, 385).

³⁴ *Mezuza* – dovratnik; svitak pergamene s ispisanom dva odsječka iz Tore, pričvršćen prema propisu iz Tore na dovratnike vrata židovskih prostora u kojima se boravi (v. *isto*, 317-320).

³⁵ *Tefilin* – molitveno remenje; dvije kockaste kutijice od kože košer životinje koje sadrže četiri paraše iz Tore napisane na pergameni te kožnate vrpce za pričvršćivanje; u skladu sa zapovijedi iz Tore svaki muškarac, nakon napunjene trinaeste godine, svakodnevno (osim na šabat i blagdane) pri jutarnjoj molitvi mora vezivati tefilin na lijevu ruku (*tefilin šel jad*) i na glavu (*tefilin šel roš*) (v. još *isto*, 384-390).

³⁶ BT Eruvin 13a, Jeruzalem, Steinsaltzovo izd. 1999. (dalje: Steinsaltz); s aram. prev. autori članka.

je i još uvijek mora proći težak i dugačak put.³⁷ Stoga se židovstvo i udaljilo od prijevoda koji bi zamijenili sveti izvornik na hebrejskom. Židovski prijevodi na aramejski posljedica su nedostatka izbora u vrijeme kada je govorni jezik bio aramejski.

4.6. *Primjeri najvećih poteškoća u prevođenju Biblije*

Prevođenje Biblije, kao što je već rečeno, posebna je grana prevođenja. Ona zahtijeva savršeno poznavanje svih tajni i misterija obaju jezika, i izvornog i ciljanog, duboko razumijevanje sadržaja i osjetljivost prema načinu na koji je sadržaj izražen. Prijevod se mora raditi pažljivo i točno, jezik kojim se prevoditelj služi mora biti pun poštovanja i uzvišen. Treba se koristiti najvišom razinom književnog jezika da bi se stvorilo djelo koje će biti koliko je moguće najbliže hebrejskom izvorniku. Navodimo primjere najvećih problema nastalih pri prevođenju Biblije.

4.6.1. *Slova, točke, crtice*

Prema judaizmu, a zbog svetosti Biblije, svako slovo i svaka točka, čak i veličina svakog slova i njegovo mjesto u rečenici imaju duboko značenje. Postoji mnoštvo midraša³⁸ i halahe vezanih uz slova i crtice. Tako na primjer sedam slova hebrejskog alfabeta (alef-beta, hebrejske abecede) א, ב, ג, ד, ה, ו, ז nose na svakome mjestu na kojem se pojavljuju u Tori po tri crtice – *tagim*. Šest slova ח, ט, י, ק, ל, מ, imaju samo po jednu – *tag*. I o tome je rabi Akiva dao mnoge propise i mnoštvo objašnjenja.³⁹ Razlog leži u činjenici da je Izraelu, prema judaizmu, Toru darovao sam Bog.

U midrašu piše da je Bog Mojsiju pokazao Toru napisanu crnom vatrom na bijeloj vatri,⁴⁰ a Mojsije ju je prepisao na pergamenu. Dok je prepisivao, čuo je iz Božjih usta i kako treba čitati Toru. Stoga su na nekoliko mjesta u Tori riječi napisane drukčije nego što ih se pravilno čita. Ta odstupanja, koja nalazimo u cijeloj Tori, imaju svoje objašnjenje u naglašavanju značenja. Naravno, sve ono što je povezano s vizualnošću hebrejskih slova gubi se u prijevodu.

³⁷ DaDon, *Židovstvo...*, 565-566.

³⁸ *Midraš* – tumačenje; komentari Tore; dvije su vrste midraša: agadički (pripovjedački) i halahički (propisujući); prikupljeni u zbirkama (v. još o midrašu u DaDon, *Židovstvo...*, 503-505).

³⁹ BT Menahot (Vilne) 29b; vidi još BT Šabat, (Steinsaltz), 88b, BT Sanhedrin, (Steinsaltz), 34a.

⁴⁰ Midraš Devarim raba 3,12 (Lieberman, Jeruzalem, 1940.); vidi i Midraš Šir haširim raba 5,6 (Jeruzalem – reprint izdanja iz Vilnusa, 1878.); vidi i Midraš Tanhuma Berešit 1. (Jeruzalem, 1958. – reprint varšavskog izdanja iz 1875.).

4.6.2. Riječi različitog značenja

Čak i rođeni Izraelci koji su izvorni govornici modernog hebrejskog moraju jako dobro poznavati biblijski hebrejski jer postoje riječi čije se značenje u modernom hebrejskom razlikuje od onoga u biblijskom hebrejskom. Donosimo nekoliko primjera:

a) Korijen glagola «פגע» u modernom hebrejskom znači uzrokovati fizičku ili emotivnu ozljedu dok u biblijskom hebrejskom znači moliti, preklinjati.

וְאַתָּה אֵל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא בְעָדָם רִנָּה וּתְפִלָּה וְאַל תִּפְגַּע בִּי כִּי אֲיַנְנִי שְׁמֹעַ אֹתָךְ.
 »A ti ne moli milosti za narod ovaj, ne diži glasa za njih i ne moli, ne *navaljuj*⁴¹
 na me jer te neću uslišiti« (Jer 7, 16).

וְהָאֵמֶר רוּת אֵל תִּפְגַּעִי בִּי לְעֹזְבֹה לְשׁוֹב מֵאַחֲרַיִךְ כִּי אֵל אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלַי וּבְאֲשֶׁר תִּלְיִנִי אֵלַיִן עֲמֹד עִמִּי
 וְאֵלֶיךָ אֵלֶיךָ.

»A Ruta joj odgovori: 'Nemoj me *tjerati*⁴² da te ostavim i da odem od tebe: jer kamo ti ideš, idem i ja i gdje se ti nastaniš, nastanit ću se i ja; tvoj narod moj je narod i tvoj Bog moj je Bog« (Ruta 1, 16).

b) Riječju **תכלת** *tehelet*⁴³ označavamo boju, ali budući da je riječ promijenila značenje tijekom vremena, u modernom hebrejskom za nju ne postoji ekvivalent. Riječ *thelet* u suvremenom hebrejskom jeziku označava svijetloplavu boju, dok se u biblijskom hebrejskom govori o tamnoplavoj, indigo boji koja se proizvodila od puževa.⁴⁴

c) Ako se govori o ljudima, glagol **ידע** u Bibliji ukazuje na intimnost i spolni odnos,⁴⁵ dok u modernom hebrejskom označava upoznavanje u smislu stjecanja znanja. Navodimo nekoliko primjera iz Biblije:

Adam i Eva:

וְהָאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן
 »Čovjek *pozna* svoju ženu Evu, a ona začē i rodi Kajina« (Post 4, 1).

Kajin i njegova žena:

וַיֵּדַע קַיִן אֶת אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת הֵנוֹךְ...
 »Kajin *pozna* svoju ženu te ona začē i rodi Henoka« (Post 4, 17).

⁴¹ Prijevod KS – trebalo je biti prevedeno *ne preklinji me*.

⁴² Prijevod KS – trebalo je biti prevedeno *ne preklinji me*.

⁴³ Vidi: Izl 28, 5-6; 35, 23; 36, 8; Br 15, 38; Est 8, 15; Jer 10, 9; Vidi BT Menahot (Vilne) 44a, BT Sanhedrin (Steinsaltz) 12a, BT Sota (Vilne) 17a; v. i MT hilhot citat 2,1.

⁴⁴ Vidi Jeruzalemski Talmud, Venecija, 1523, Berahot 3a.

⁴⁵ U prijevodu KS neki od primjera su prevedeni koristeći se glagolom *upoznati* za riječ **ידע** dok je u drugim situacijama prevoditelj radije pribjegao interpretaciji nego prijevodu.

Juda i Tamara:

«וְלֹא יָסַף עוֹד לִדְעָתָהּ»

»Ali više s njom nije imao posla«⁴⁶ (Post 38, 26).⁴⁷

David i Abišag Šunamka (ona je spavala s njim, ali nisu imali spolne odnose, *op. aut.*):

«וְהַנְּעִרָה, יָכָה עַד-מָאֵד; וַתְּהִי לַמֶּלֶךְ סִכָּנָה וַתִּשְׁרָתָהּ, וְהַמֶּלֶךְ לֹא יָדָעָהּ.»

»Djevojka je bila izvanredno lijepa; njegovala je kralja i služila mu, ali je on ne upozna« (1 Kr 1, 4).

Kada Biblija opisuje ženu koja je djeвица, služi se isključivo glagolom »ידע« jer uporaba ovoga glagola označava čin kojim djeвица prestaje biti djeвица:

»Imam, evo, dvije kćeri s kojima još čovjek nije imao dodira...«⁴⁸ (Post 19, 8).

«הִנֵּה נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת אֲשֶׁר לֹא יָדָעוּ אִישׁ...»

»Djevojka je bila krasna, djeвица koju muškarac nije dirnuo«⁴⁹ (Post 24, 16).

«וְהַנְּעִרָה טָבַת מִרְאָה מָאֵד בְּתוֹלָה וְאִישׁ לֹא יָדָעָהּ»

U oba slučaja u kojima se spominje grupno silovanje koristi se isti glagol, »ידע«:

»Zovnu Lota pa mu reknu: 'Gdje su ljudi što su noćas došli k tebi? Izvedi nam ih da ih se namilujemo!'«⁵⁰ (Post 19, 5).

«הוֹצִיאֵם אֵלֵינוּ וְיָדָעָה אִתָּם»

»Izvedi toga čovjeka što je ušao u tvoju kuću da ga se namilujemo«⁵¹ (Suci 19, 22).

«הוֹצֵא אֶת הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּא אֶל בֵּיתְךָ וְיָדָעוּ»

»Oni su je silovali«⁵² i zlostavljali svu noć do jutra, a kad je zora zabijeljela, pustiše je« (Suci 19, 25).

«וַיִּדָּעוּ אוֹתָהּ וַיַּתְּעִלּוּ בָּהּ כָּל הַלַּיְלָה עַד הַבֹּקֶר...»

⁴⁶ Prijevod KS – trebalo je biti prevedeno: »Ali je više nije upoznao«, umjesto postojećeg prijevoda.

⁴⁷ Prijevod ovdje i u drugim citatima nije dobar, vidi se da nije konzistentan, pokušava više tumačiti nego prevesti i stoga koristi različite riječi na hrvatskom za isti glagol na hebrejskom.

⁴⁸ Prijevod KS – trebalo je biti prevedeno »dvije kćeri koje nisu još upoznale muškarca«. Međutim, prevoditelj se radije odlučio za interpretaciju nego za prijevod.

⁴⁹ Prijevod KS – trebalo je biti prevedeno »djeвица koju muškarac nije upoznao«, ali prevoditelj se radije odlučio za interpretaciju nego za prijevod.

⁵⁰ Prijevod KS – trebalo je biti prevedeno »izvedi nam ih da ih upoznamo«, no prevoditelj se radije odlučio za interpretaciju nego za prijevod.

⁵¹ Prijevod KS – trebalo je biti prevedeno: »Izvedi toga čovjeka što je ušao u tvoju kuću da ga upoznamo.« Ipak, prevoditelj se radije odlučio za interpretaciju nego za prijevod.

⁵² Prijevod KS – trebalo je biti prevedeno »upoznali«. I u ovom se slučaju prevoditelj odlučio za interpretaciju, a ne za prijevod.

Nakon što je Ana, žena Elkanina, od Boga zatražila dijete, Biblija ovako kaže:

»Elkana pozna Anu, ženu svoju, a Svevišnji je se spomenu. Ana zatrudnje« (1 Sam 1, 19-20).

«וַיֵּדַע אֱלֹקֵנָה אֶת חֲנָה אִשְׁתּוֹ וַיִּזְכְּרָהּ ה'»⁵³.

4.6.3. Književni motivi

Prevođenje književnih motiva kao što su vodeće riječi,⁵⁴ igre riječi, jednina i množina ili biblijskog pjesništva posao prevoditelja čini gotovo nemogućima. Na primjer:

«וַיֹּאמֶר הָכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְעָמִים אֶת בְּכֹרְתִי לָקַח וְהִנֵּה עֵתָהּ לָקַח בְּרִכְתִּי וַיֹּאמֶר הָלֹא אֲצַלֶּתָּ לִּי בְרִכָּה».

»Zato valjda što mu je ime Jakov, dvaput me već prevario, reče Ezav. 'Oduzeo mi *prvorodstvo*, a sad mi evo oduze i *blagoslov*.' Onda doda: 'Zar za me nisi sačuvao nikakva blagoslova?'« (Post 26, 36).

Igra riječi **בְּכֹרָה** (prvorodstvo) i **בְּרִכָּה** (blagoslov) jednostavno je nevidljiva prilikom prevođenja na druge jezike.⁵⁵

Glavna svojstva pjesništva izvornika nestaju prilikom prevođenja, na primjer, književna struktura (npr. akrostih), gube se skriveni zapleti, ironija, sve ono na što se u tekstu samo ukazuje, ali se izravno ne izriče, izgubljeno je. Usporedbe, dužina stiha, arhaični oblici jezika, rijetke riječi,⁵⁶ muzički sloj teksta – sve se to gubi u prijevodu, a bez nekih od tih čimbenika gubi se i samo značenje. Ova svojstva su temeljne osobine biblijske poezije i nisu vezana samo uz pitanja estetike. Simetrija, paralelizam i ponavljanje mogu imati različita značenja i svrhe, a jedna od njih može biti i naglašavanje poruke. Ovo važno svojstvo potpuno nestaje ili je slabo vidljivo u prijevodu te se tako poezija lako može pretvoriti u prozu čime se, naravno, gubi književna ljepota teksta.

Biblijski tekstovi se već dugo proučavaju, no usprkos tome neprekidno spoznajemo njihova nova značenja, te se nude nova tumačenja, što dokazuje da biblijski tekst sadrži mnogo poruka. Te se poruke mogu pronaći u književnim motivima koji su već spomenuti, a koji su povezani s izvornim biblijskim hebrejskim jezikom. Poruke su to koje se pogledu čitatelja ne otkrivaju odmah, čak ni onome koji umije čitati biblijski hebrejski. Otkriće ovih skrivenih poruka čitatelju donosi veliko zadovoljstvo. Svaki ljubitelj književnosti zna da se književni tekst može dešifrirati na različitim razinama i dubinama, dok prevedeni tekst ostaje na temeljnoj razini fabule.

⁵³ Treba istaknuti da, kada se ovaj isti glagol »וַיֵּדַע« koristi u rečenici čiji je subjekt Bog, on ukazuje na jedinstven osobni osjećaj, pažnju i nadziranje (v. Am 3, 2).

⁵⁴ Vodeća riječ je riječ koja sadrži glavno značenje poglavlja u kojem se pojavljuje. Za primjere vodećih riječi vidi Br 3, 23; 25, 8; 16, 3. 7. 9.

⁵⁵ Za više primjera igara riječima vidi: Post 2, 25-3, 1; 3, 15; 6, 6-7; 21, 16; 25, 21; 14, 11-23; Izl 13, 17; Br 25, 8; Suci 3, 16; 7, 3-4; 5, 10; 11, 35; Mih 1, 14; Ps 40, 4; Rut 2, 10; 2, 12.

⁵⁶ Za primjere rijetkih riječi vidi: Post 9, 17; Br 22, 32; Suci 7, 13; 1 Kr 20, 33; Iz 15, 5.

4.7. Prijevodi Tore na aramejski: targumi

U doba drugoga Hrama, koje počinje otprilike 350 godina pr. Kr., govorni jezik u Svetoj zemlji bio je aramejski, a ne hebrejski, kako svjedoči Nehemija.⁵⁷ Nastala je potreba za prijevodom Tore na govorni jezik, što su poduprli i rabini. Ti prijevodi (hebr. *targum*, množina *targumim*) nastali su sredinom prvoga stoljeća. Dva su prijevoda nazvana po prevoditeljima:

Targum Onkelos (Onkelosov prijevod) je doslovan prijevod Tore na aramejski. Onkelos je bio preobraćenik, učenik rabina Akive. Namjera mu je bila prirediti jednostavan prijevod vjeran originalu koji će izraziti duh Tore i sadržaj teksta. Ponekad bi se, ipak, odmaknuo od doslovnoga prijevoda i unio tumačenje pisane Tore. Primjerice, u rečenici: »Veži ih kao znak na svoju ruku i neka budu totafot među tvojim očima« (Pnz 6, 8), preveo je riječ *totafot* kao *tefilin*. Prijevod je zapisao »iz usta« (po diktatu) rabi Eliezera i rabi Jehošue.⁵⁸ Ovo je prijevod kojim se židovski narod zacijelo najviše služio od vremena kad je aramejski bio govorni jezik sve do danas.

Targum Jonatan ben Uziel (Prijevod Jonatana sina Uzielova) je egzegetski prijevod Tore na aramejski. Prevoditeljeva namjera bila je da u prijevod unese tradiciju tumačenja pisane Tore da bi se istaknula veza poznatih halaha⁵⁹ i agada⁶⁰ s odgovarajućim mjestima iz Tore. Prijevod je napisan u Izraelu, a uređen u Babilonu. Jonatan ben Uziel bio je Hilelov učenik. Talmud u pohvali prijevoda spominje da ga je Jonatan zapisao »iz usta« (po diktatu) posljednjih proroka: Hagaja, Zaharije i Malahije.⁶¹

Prema halahi,⁶² svaki je Židov obavezan izgovoriti stihove tjedne paraše koja se čita u sinagogi idućeg šabata, dvaput na hebrejskom i jednom u prijevodu na aramejski. Izvor ove halahe potječe iz talmudskih vremena:

»Rabin Huna b. Judah kaže u ime rabina Ammija: Čovjek treba uvijek dovršiti parašot⁶³ [tjedne odlomke Petoknjižja] zajedno sa zajednicom, [čitajući] dvaput tekst na hebrejskom i jednom [aramejski] prijevod, čak i [stihove kao što su] Atarot, Dibon, Jazer, Nimra, Hešbon, Eleale, Sebam, Nebo i Beon (Br 32, 3),⁶⁴

⁵⁷ Usp. Neh 13, 24.

⁵⁸ Vidi: BT Megila 3a, (Steinsaltz).

⁵⁹ *Halaha* – 1. pravni dio židovske vjerske književnosti; naziv dolazi od glagola »halah« (ići), jer »idemo«, to jest slijedimo židovsko pravo; 2. pojedina odredba iz sustava halahe; vidi još u DaDon, *Židovstvo...*, 481.

⁶⁰ *Agada* – aramejski: pripovijetka, dio židovske književnosti koji nije halaha (zakon); sadrži moralne poruke, upute o pravilnom ponašanju, pripovijetke o zgodama naših rabina, alegorije i poslovice (v. *isto*, 505, 511, 515).

⁶¹ BT Megila 3a, (Steinsaltz).

⁶² Šulhan Aruh, Orach Hajim 285, Ketuvim; Jeruzalem, 1992.

⁶³ *Paraša* – tjedni odsječak, tjedna paraša; odsječak Tore koji se u sinagogi čita na šabat; ukupno je 54 paraše od kojih se svaka čita na određeni šabat tijekom godine (v. još DaDon, *Židovstvo...*, 486).

⁶⁴ Čak i nizovi imena koji su ostavljeni neprevedeni u Targumu moraju se izgovoriti i na hebrejskom i na aramejskom.

jer ako čovjek dovrši čitanje parašot sa zajednicom, njegovi dani i godine se produžavaju.«⁶⁵

Ova halaha strogo se održala do današnjeg dana, iako aramejski više nije govorni jezik. Što se tiče prijevoda koji ljudi radije čitaju, to je prijevod Onkelosa. Za vrijeme Mudraca prijevod na aramejski bio je važan i za vrijeme molitava prevoditelj je bio nazočan u sinagogi te je naglas prevodio čitanje Tore u sinagogi na aramejski. Ipak, Mudracima je bilo važno pokazati i naglasiti razliku između čitanja Tore i prijevoda i iz tog su razloga propisali drugačije zakone.⁶⁶

U kontekstu ovoga treba spomenuti i prijevod Sedamdesetorice. Ovaj prijevod, poznat prema latinskome nazivu *Septuaginta*, grčki je prijevod Tore, koji su, prema Talmudu,⁶⁷ načinili sedamdeset dvojica rabina prevodeći neovisno jedan o drugome prema nalogu kralja Ptolemeja, a prijevodi su im se podudarali do posljednjega slova. Prijevod je nastao najkasnije 222. godine pr. Kr., u doba kralja Ptolemeja Četvrtoga. Prijevod nije doslovan, ali se drži značenja. Postoje tri važna rukopisa ovog prijevoda: Vatikanski kodeks u Vatikanskoj knjižnici, Sinajski kodeks iz samostana svete Katarine i Aleksandrijski kodeks koji je najbliži hebrejskome tekstu. Treba naglasiti da je, za razliku od prijevoda na aramejski, mišljenje Mudraca o ovom prijevodu bilo negativno te su pisali da bi bilo bolje da ga nikada nije ni bilo.⁶⁸

Završna riječ i preporuke

Kada je u pitanju prijevod biblijskog hebrejskog na strane jezike, debata se vodi oko visokorazvijenog drevnog književnog jezika koji čuva dignitet biblijskog teksta te njegova prijevoda na niže razvijen, svakodnevni jezik kojem je svrha osigurati razumijevanje biblijskog teksta. Osim navedenih argumenata protiv prevođenja, kada je riječ o prijevodu s biblijskog na moderni hebrejski jezik, suočeni smo s opasnošću od gubitka znanja biblijskog hebrejskog među govornicima modernog hebrejskog jezika.

Nažalost, ljepota biblijskog jezika skrivena je od očiju mnogih, kako Židova tako i Nežidova. Ni najbolji prijevod neće se niti približiti izvorniku na biblijskom hebrejskom jeziku, čak ni kada je savršeno odrađen zbog svega što smo naveli te će čitatelju pružiti samo jednodimenzionalan pogled na biblijski tekst, onaj osnovni i vanjski. Ova tužna činjenica posljedica je raznih povijesnih, društvenih, ekonomskih i političkih procesa kojima su izloženi svi narodi i je-

⁶⁵ BT Berahot 8a-8b, (Steinsaltz); s aram. prev. autori članka.

⁶⁶ Bilo je mnogo zakona i zabrana, kao što je zabrana prevoditelju da pogleda u Toru dok se naglas čita prijevod kako bi se izbjegla mogućnost da javnost pomisli da je Tora pisana aramejskim jezikom (Midraš Tanhuma Vajera 5. Jeruzalem, 1958. – reprint varšavskog izdanja iz 1875; vidi još u BT Berahot 45a, (Steinsaltz).

⁶⁷ BT Megila 9a, (Steinsaltz).

⁶⁸ Isto.

zici, ali osobito židovski narod i hebrejski jezik, naročito tijekom prošlih dvije stotine godina. To su procesi o kojima nismo govorili u ovome članku.

Tijekom našeg boravka u Hrvatskoj u proteklih dvadeset godina, kroz mnogobrojna predavanja i susrete sa studentima i drugim ljudima iz cijele Hrvatske postali smo svjesni nedostatka znanja i poznavanja Biblije među mladom generacijom, kako u židovskoj zajednici tako i na zagrebačkom Sveučilištu, ali i šire. Bolno je vidjeti koliko se Biblija poistovjećuje s religioznim osobama, dok ju se gotovo uopće ne promatra kao temeljnu knjigu naše civilizacije.

Tvrdnju da je upravo biblijski jezik ono što sprječava ljude da razumiju, zavole i smatraju dragocjenom Knjigu nad knjigama smatramo previše pojednostavljenom. Jedini pravi način proučavanja Biblije jest čitanje na izvornom jeziku, što znači da treba naučiti biblijski hebrejski. Razumijevanje Biblije i ljubav prema njoj može se dosegnuti i razviti samo putem njezina jezika. Kao i u slučaju učenja bilo kojeg drugog jezika, to zahtijeva sredstva i vrijeme, učenje uporabom raznih pomagala kao što su rječnici, knjige interpretacija i gramatike, ali ne samo putem prevođenja jer ono vodi u suprotnom smjeru – dalje od izvornog teksta. Stoga je ono što će biblijski hebrejski doista pretvoriti u »strani jezik« upravo prijevod, čime će sam jezik izvornika postati nedostupan. Biblijski hebrejski nije strani jezik govornicima modernog hebrejskog. Kao i svaki drugi jezik, moderni hebrejski je doživio promjene pod utjecajem raznih čimbenika, dok je biblijski hebrejski posve očuvao sve svoje osobine.

Međutim, ovakvo udaljavanje modernog hebrejskog od njegova starijeg brata nije ta dva jezika učinilo strancima. Kao što je poznato, rječnik biblijskog hebrejskog srž je modernog hebrejskog jezika. Većina znanstvenika koji se bave hebrejskim jezikom vjeruje da su ova dva jezika u stvarnosti jedan jezik s raznovrsnim promjenama.⁶⁹ U svakom slučaju smatramo da nema potrebe za prijevod s biblijskog hebrejskog na moderni hebrejski, ali nužno je proučavati promjene koje su dovele do ovih razlika. Postoje i oni koji tvrde da je biblijski hebrejski u stvarnosti strani jezik u usporedbi s modernim hebrejskim i na tome inzistiraju dotle da su ime modernog hebrejskog preinačili u »izraelski hebrejski«. Stoga, smatraju oni, biblijski hebrejski bi se trebao poučavati na isti način na koji se poučava i strani jezik.⁷⁰ Dakle, čini se da prevođenje Biblije na

⁶⁹ Aviezer RAVITZKY, Religious and Secular Jews in Israel. A Kulturkampf? Position Paper, The Israel Democracy Institute, 2000; Bar Asher MOSHE, Ahduta Hahistorit šel halašon haivrit umehkar lašon hahamim, u: M. Bar Asher, *Mehkarim Belašon*, sv. I, Jeruzalem, 1985, 75-99; Menachem Zevi KADDARI, Tahbir vesemantika baivrit šel ahar hamikra: ijunim badiakronija šel halašon haivrit, I-II, Ramat Gan, Universitat Bar Ilan, 1991-1995; Laufer ASHER, Haivrit Hahadaša ledoroteha (Haivrit ena safa kriolit) u Šaare Lašon III, Jeruzalem, Mosad Bialik, 2008, 117-135.

⁷⁰ Ghilad ZUCKERMANN, *Israelit Safa Jafa*, Tel Aviv, Am Oved, 2008, vidi još: *isti*, Do Israelis Understand the Hebrew Bible?, *The Bible and Critical Theory*, 6 (2010) 1, 6.1-6.7, DOI:10.2104/bc100006; *isti*, *Israelit safá yafá [Israeli – A Beautiful Language. Hebrew As Myth]*, Tel Aviv, Am Oved, 2008; *isti*, Hybridity versus Revivability. Multiple Causation, Forms and Patterns, *Journal of Language Contact*, Varia 2 (2009) 40-67.

moderni hebrejski daje poticaj sve slabijem poznavanju Biblije i da nas navikava na takvo stanje, prisiljava nas da ga prihvatimo umjesto da se protiv njega borimo. Govoreći o prevođenju Biblije na strani jezik, s jedne strane treba shvatiti potrebu za prijevodom, ali s druge strane mora se voditi računa da tekst bude preveden na visokorazvijeni književni jezik kako i dolikuje Knjizi nad knjigama. Osim toga, uvjereni smo da se prijevod na svakodnevni jezik ne bi smio koristiti u svrhu proučavanja Biblije u sustavu visokog obrazovanja.

Naša kći povremeno u osnovnoj školi dobiva iz hrvatskog jezika domaću zadaću da nauči napamet pjesmicu na hrvatskom jeziku i da je recitira pred cijelim razredom. Učenje napamet važno je sredstvo poučavanja, a u judaizmu je ovakav oblik učenja očuvan u usmenoj Tora⁷¹ već dulje od 1800 godina – od trenutka kada je započelo oblikovanje usmene Tore u 13. stoljeću pr. Kr. pa sve do kraja 5. stoljeća, vremena redakcije babilonskog Talmuda. Tijekom toga vremena Tora se prenosila usmeno, s generacije na generaciju.⁷² Zašto i naša djeca ne bi recitala na hrvatskom važne dijelove Biblije, kao što su psalmi ili Mojsijeva Pjesma na obali mora?⁷³ Možda se takva metoda doimlje staromodnom, gledano iz perspektive današnjeg superbrzog ritma života, kada je prijenos informacija izuzetno brz zahvaljujući računalima i pametnim telefonima. Ali, nije li naša obveza da odredimo smjer i granicu?

Danas, kada je toliko truda i rada uloženo u preoblikovanje školskog kurikula, čini nam se da ćemo imati više vremena koje ćemo moći provesti proučavajući Bibliju te da ćemo se moći posvetiti učiteljima i poučiti ih kako poučavati Bibliju na zanimljiv način. Taj zadatak ne bi smio biti težak jer je sama Biblija jedna od najzanimljivijih knjiga ili možda čak i najzanimljivija. No, čak i prekrasne pripovijesti iz knjiga o postanku, izlasku, Samuelu ili kraljevima treba znati ispriповjediti. I, usporedno s prenošenjem pripovijesti, treba poučavati i jezik. Jedna od metoda poučavanja može biti proučavanje odabranih stihova ili čak i odabranih poglavlja i učenje napamet. Ako se može naučiti njemački ili osnovni engleski, Izraelci koji govore moderni hebrejski svakako mogu naučiti i biblijski hebrejski. To bi im trebalo biti znatno lakše jer već umiju čitati hebrejski te poznaju zajednički rječnik. Stvarna se ljubav prema Bibliji rađa iz poznavanja izvornih stihova, a ne iz poznavanja njihovih prijevoda na moderni hebrejski ili druge moderne jezike. Usporedbom biblijskog teksta s njegovim prijevodom ponekad se čini da gledamo tijelo bez duše. Stoga bi se klasične molitve i pjesništvo trebalo prevoditi visokorazvijenim književnim jezikom i ne bi se smjele prilagođavati govornom i modernom svakodnevnom jeziku. Bila bi to teška zadaća, ali svakako vrijedna nastojanja.

⁷¹ Usmena Tora – Tora šebeal pe, usmena tradicija, propisi i tumačenja Tore, koju su naraštaji kao tradiciju prenosili sve do zapisivanja u Mišni i Talmudu, vidi: DaDon, *Židovstvo...*, 21, 91, 202, 483, 488-491, 512, 520, 571, 575.

⁷² Pod vodstvom 40 duhovnih vođa koji su bili odgovorni nositelji usmene Tore, v. DaDon, *Židovstvo...*, 488-499.

⁷³ Izl 15, 1-19 (Zahvala za izbavljenje).

Agnes E. DaDon* – Kotel DaDon**

The Importance and the Advantage of Studying the Bible in Biblical Hebrew

Summary

In this article the authors analyse the importance of the study of the Old Testament in its original language, Biblical Hebrew. The first part of the article consists of a general introduction followed by the explanation of the main linguistic differences between Biblical and Modern Hebrew, as one of the factors contributing to the difficulty of understanding the Bible even for native Israelis. This part ends with a brief description of the first Modern Hebrew translation of the Bible and the intentions behind this translation, as presented by the translator and the publisher.

The central part of this article discusses the following issues: the need of a translation of the Bible from Biblical Hebrew into modern spoken Hebrew, the importance of the Bible and the Biblical text, continues with a general introduction to translation, provides arguments in favour and against the translation of the text from Biblical Hebrew into Modern spoken Hebrew or other languages. The end of this part exposes the difficulties involved in Bible translation, providing examples of major problems in the translation of the Bible. In this context, the background of Torah translations into Aramaic is explained.

Finally, in the conclusion, the authors give their recommendations for the school curriculum in Croatia, based on their experiences as teachers and parents. In their work, the authors use many sources from the rabbinical literature since the Talmudic time through the Middle Ages until modern times. Much of this literature is translated into Croatian from Hebrew and Aramaic for the first time by the authors.

Key words: Bible, Biblical Hebrew, Modern Hebrew, translation.

(translated into English by the authors)

* Agnes E. DaDon, Lector of Hebrew language, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Chair for Judaic studies; Address: Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: dadonagi@gmail.com.

** Kotel DaDon, PhD, Assistant Professor, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Chair for Judaic studies; Chief Rabbi, The Bet Israel Jewish Community of Croatia; Address: Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: kdadon@gmail.com.